IIP International Multidisciplinary Research Journal
IIPIMRJ

An Online Peer-Reviewed / Refereed Journal
Vol: 03 No. Issue I, (January-March) (2026)
Impact Factor: GSRD-IF: 5.001
ISSN: 3049-2734 (Online)

राणी चेनम्मा : भारताच्या पहिल्या महिला स्वातंत्र्यसैनिक

प्रा. मोनिका विनोद तुपे.
रयत शिक्षण संस्थेचे
महात्मा फुले महाविद्यालय पिंपरी , पुणे

Article Info

Article History:
Received: 24th January 2026
Accepted: 01st February 2026
Published: 05th February 2026

Keywords:

राणी चेनम्मा, ब्रिटिश धोरण

ABSTRACT

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याचा इतिहास हा असंख्य ज्ञात-अज्ञात वीर-वीरांगनांच्या बलिदानाने समृद्ध आहे. १८५७ च्या स्वातंत्र्यसमरापूर्वीच ब्रिटिश सत्तेविरुद्ध सशस्त्र संघर्ष करणाऱ्या वीरांगनांमध्ये कित्तूरच्या राणी चेनम्मा यांचे नाव अग्रक्रमाने घेतले जाते. त्यांनी १८२४ साली ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीविरुद्ध उभारलेला लढा हा भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासातील एक महत्त्वाचा अध्याय आहे. म्हणूनच राणी चेनम्मा यांना भारताच्या पहिल्या महिला स्वातंत्र्यसैनिक म्हणून ओळखले जाते. 1

Plagiarism Check Report:
Tool Used: Turnitin
Date of Report: February 02, 2026
Similarity Index: 3%
Remarks: No significant matching text. All citations and matches are properly referenced. The manuscript is considered original.

Copyright © 2026 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Tupe, M. V. (2026). राणी चेनम्मा : भारताच्या पहिल्या महिला स्वातंत्र्यसैनिक. *IIP: International Multidisciplinary Research Journal (IIPIMRJ), 3(1), 834–836.*

प्रस्तावना

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याचा इतिहास हा असंख्य ज्ञात-अज्ञात वीर-वीरांगनांच्या बलिदानाने समृद्ध आहे. १८५७ च्या स्वातंत्र्यसमरापूर्वीच ब्रिटिश सत्तेविरुद्ध सशस्त्र संघर्ष करणाऱ्या वीरांगनांमध्ये कित्तूरच्या राणी चेनम्मा यांचे नाव अग्रक्रमाने घेतले जाते. त्यांनी १८२४ साली ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीविरुद्ध उभारलेला लढा हा भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासातील एक महत्त्वाचा अध्याय आहे. म्हणूनच राणी चेनम्मा यांना भारताच्या पहिल्या महिला स्वातंत्र्यसैनिक म्हणून ओळखले जाते. [1]

बीज शब्द : राणी चेनम्मा**,** ब्रिटिश धोरण**.**

उद्दिष्ट्ये ;

1.राणी चेनम्मांच्या जीवनकार्याचा अभ्यास करणे.

2. राणी चेनम्मांचे स्वातंत्र्यातील योगदान यावर प्रकाश टाकणे.

राणी चेनम्मांचे प्रारंभिक जीवन:

राणी चेनम्मा यांचा जन्म **१७७८ साली कर्नाटकातील काकती गावात** झाला. बालपणापासूनच त्या धैर्यवान, बुद्धिमान आणि स्वाभिमानी स्वभावाच्या होत्या. त्यांना लहान वयातच **घोडेस्वारी, तलवारबाजी, धनुर्विद्या व युद्धकौशल्याचे प्रशिक्षण** देण्यात आले होते, जे त्या काळात स्त्रियांसाठी अपवादात्मक मानले जात होते. [2] तरुण वयात त्यांचा विवाह **कित्तूर संस्थानाचे राजा मल्लसरज** यांच्याशी झाला. विवाहानंतर त्या कित्तूरच्या राणी झाल्या आणि राजकारण, प्रशासन व राज्यकारभाराची सखोल माहिती त्यांनी मिळवली. राज्यकारभारात त्या राजाला सक्रिय सहकार्य करत असत, त्यामुळे त्या केवळ राजमाता नसून एक सक्षम प्रशासक म्हणून ओळखल्या जाऊ लागल्या. **१८१६ मध्ये राजा मल्लसरज यांचे निधन** झाले. या घटनेमुळे कित्तूरच्या प्रशासनाची सर्व जबाबदारी राणी चेनम्मांवर येऊन पडली. पुढे **१८२४ मध्ये त्यांच्या पुत्राचाही मृत्यू झाला**, ज्यामुळे त्यांचे वैयक्तिक आयुष्य दुःखाने भरले गेले. मात्र या दुहेरी आघातानंतरही त्यांनी खचून न जाता राज्याच्या स्वातंत्र्याचे रक्षण करण्याचा ठाम निर्धार केला.[3]
या काळात ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनी भारतीय संस्थानांवर वर्चस्व प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करत होती. अशा अस्थिर राजकीय परिस्थितीत राणी चेनम्मांनी धैर्य, संयम आणि नेतृत्वगुणांचे दर्शन घडवले. त्यांनी कित्तूरच्या सार्वभौमत्वाचे संरक्षण करण्यासाठी प्रशासकीय व लष्करी तयारी सुरू केली. पती व पुत्राच्या निधनानंतरही राणी चेनम्मांनी आत्मविश्वास न गमावता **राजकीय निर्णयक्षमतेचा आणि स्वाभिमानी नेतृत्वाचा आदर्श** निर्माण केला. पुढे ब्रिटिश सत्तेविरुद्ध त्यांनी उभारलेला संघर्ष त्यांच्या प्रारंभिक जीवनातील संस्कार, शिक्षण व धैर्य यांचेच फलित होता.[4]

दत्तक प्रश्न आणि ब्रिटिश धोरण ;

पुत्राच्या अकाली निधनानंतर कित्तूर संस्थानास वारसाचा प्रश्न निर्माण झाला. त्या काळातील हिंदू परंपरेनुसार दत्तक घेणे हा कायदेशीर व सामाजिकदृष्ट्या मान्य मार्ग होता. याच परंपरेनुसार **राणी चेनम्मांनी शिवलिंगप्पा यांना दत्तक घेऊन कित्तूरच्या गादीचा वारस घोषित केला**. या निर्णयामागे केवळ मातृत्वाची भावना नसून, कित्तूरच्या स्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्याचा स्पष्ट राजकीय उद्देश होता. मात्र **ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीने दत्तक वारसाला मान्यता देण्यास स्पष्ट नकार दिला**. कंपनीचा खरा हेतू कित्तूर संस्थान बळकावण्याचा होता. जरी **'डॉक्ट्रिन ऑफ लॅप्स' ही नीति अधिकृतपणे १८४८ मध्ये लॉर्ड डलहौसीने अंमलात आणली**, तरी त्याआधीही ब्रिटिश प्रशासनाने त्याच विचारसरणीचा अवलंब करून अनेक संस्थानांच्या स्वायत्ततेवर घाला घातला होता.[5]

ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी असा युक्तिवाद केला की दत्तक पुत्र हा नैसर्गिक वारस नसल्यामुळे कित्तूर संस्थानावर ब्रिटिश सत्तेचा हक्क आहे. हा दावा भारतीय सामाजिक-धार्मिक परंपरांचा अवमान करणारा होता. दत्तक पद्धतीला मान्यता न देणे म्हणजे भारतीय संस्थानांच्या परंपरागत स्वायत्ततेवर थेट आघात करणे होते.[6] या धोरणामुळे केवळ कित्तूरच नव्हे तर अनेक भारतीय संस्थाने असुरक्षित बनली. ब्रिटिश धोरण हे कायद्याच्या आडून साम्राज्यविस्ताराचे साधन बनले होते. राणी चेनम्मांनी या अन्यायकारक धोरणाला तीव्र विरोध केला आणि ब्रिटिश सत्तेला आव्हान दिले. **दत्तक हक्काचा प्रश्न हा स्वातंत्र्य व सार्वभौमत्वाच्या संघर्षाचे प्रतीक बनला**, ज्यातून पुढे सशस्त्र संघर्षाला सुरुवात झाली. या प्रकारे दत्तक प्रश्न आणि ब्रिटिश धोरण यांचा संघर्ष हा केवळ प्रशासकीय वाद न राहता, **भारतीय स्वराज्याच्या संरक्षणासाठीचा पहिला निर्णायक लढा** ठरला.

ब्रिटिशांविरुद्ध संघर्ष ;

१८२४ साली ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीने कित्तूर संस्थानाचा खजिना जप्त करण्याचा प्रयत्न केला. हा प्रयत्न प्रत्यक्षात कित्तूरच्या सार्वभौमत्वावर आक्रमण करणारा होता. **राणी चेनम्मांनी या अन्यायकारक कारवाईला तीव्र विरोध केला** आणि ब्रिटिश अधिकाऱ्यांना स्पष्ट शब्दांत इशारा दिला ब्रिटिश प्रशासनाने मात्र आपल्या लष्करी ताकदीच्या जोरावर कित्तूरवर दबाव आणण्याचा प्रयत्न केला. यातूनच **१८२४ मध्ये सशस्त्र संघर्षाला सुरुवात झाली**. पहिल्या लढाईत ब्रिटिश सैन्याला अपेक्षेपेक्षा प्रचंड प्रतिकाराला सामोरे जावे लागले. राणी चेनम्मांच्या नेतृत्वाखाली कित्तूरच्या सैन्याने रणनीतीपूर्वक लढा दिला. या युद्धात **ब्रिटिश कलेक्टर सेंट जॉन ठाकरे मारले गेले**, ज्यामुळे ब्रिटिश प्रशासनाला मोठा धक्का बसला. या संघर्षात राणी चेनम्मांचे विश्वासू सहकारी **अमातूर बळप्पा** यांनी लष्करी नेतृत्व केले, तर **संगोळी रायण्णा** यांनी शौर्य आणि युद्धकौशल्याचे उत्कृष्ट दर्शन घडवले.[7] स्थानिक जनतेनेही या लढ्यात सक्रिय सहभाग घेतला, ज्यामुळे ब्रिटिश सैन्याचे मनोबल खच्ची झाले. हा संघर्ष केवळ लष्करी विजयापुरता मर्यादित नव्हता, तर तो **भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासातील पहिला सशस्त्र स्त्री-नेतृत्वाखालील उठाव** म्हणून महत्त्वाचा ठरतो. राणी चेनम्मांच्या या धैर्यपूर्ण प्रतिकाराने पुढील काळातील ब्रिटिशविरोधी आंदोलनांना दिशा दिली.

फसवणूक, पराभव आणि कैद ;

ब्रिटिश सैन्याच्या पराभवानंतर राणी चेनम्मांच्या सैन्याने काही ब्रिटिश अधिकाऱ्यांना बंदी बनवले. या परिस्थितीतही **राणी चेनम्मांनी मानवता, नीतीमत्ता आणि राजधर्म यांचे पालन करत** ब्रिटिश अधिकाऱ्यांची सुटका केली. ब्रिटिश कमिशनर चॅप्लिन यांनी युद्ध थांबवण्याचे आश्वासन दिले; मात्र हे आश्वासन पुढे पूर्णपणे मोडण्यात आले. ब्रिटिशांनी अधिक सैन्य आणि शस्त्रसज्जतेसह पुन्हा कित्तूरवर हल्ला केला. या अनपेक्षित आक्रमणामुळे कित्तूरच्या सैन्याला मोठे नुकसान सहन करावे लागले. शौर्याने लढा दिला तरी अखेरीस **राणी चेनम्मा पराभूत होऊन पकडल्या गेल्या**. यानंतर त्यांना **बैलहोंगल येथे कैद** करण्यात आले. कारागृहातील कठोर परिस्थिती, आजारपण आणि मानसिक क्लेश यामुळे त्यांचे आरोग्य खालावले. अखेरीस **१८२९ साली कैदेतच त्यांचे निधन झाले**. राणी चेनम्मांचे हे बलिदान भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासात अमर झाले.[8]

राणी चेनम्मांचे ऐतिहासिक महत्त्व ;

राणी चेनम्मा यांचे ऐतिहासिक महत्त्व अत्यंत मोलाचे आहे. **१८५७ च्या स्वातंत्र्य समराच्या खूप आधीच त्यांनी ब्रिटिश सत्तेविरुद्ध सशस्त्र उठाव केला**, त्यामुळे त्या ब्रिटिशांविरुद्ध लढणाऱ्या पहिल्या भारतीय स्त्री ठरतात. हा उठाव भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या प्रारंभिक टप्प्याचे प्रतीक मानला जातो. स्त्री असूनही त्यांनी **सैन्याचे प्रत्यक्ष नेतृत्व केले**, युद्धनिती ठरवल्या आणि सैनिकांचे मनोबल वाढवले. दत्तक हक्क व कित्तूरच्या सार्वभौमत्वाच्या रक्षणासाठी त्यांनी दाखवलेली ठाम भूमिका ही त्यांच्या राजकीय प्रगल्भतेचे द्योतक आहे.[9] त्यांच्या लढ्यातून स्वराज्य, स्वाभिमान व आत्मसन्मान या मूल्यांना विशेष महत्त्व प्राप्त झाले. राणी चेनम्मांच्या संघर्षाने पुढील काळातील स्वातंत्र्यसैनिकांना, विशेषतः **झाशीच्या राणी लक्ष्मीबाई, संगोळी रायण्णा यांसारख्या योद्ध्यांना प्रेरणा दिली** म्हणूनच राणी चेनम्मा या भारतीय इतिहासातील एक क्रांतिकारक व प्रेरणादायी व्यक्तिमत्त्व ठरतात.

संदर्भ ;

1.देशपांडे, सुनीता. (2012). *भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील वीरांगना.* नागपूर: विद्या प्रकाशन. pp. 1,
2..**कुलकर्णी, राजेंद्र.** (2008). *कित्तूरची राणी चेनम्मा.* पुणे: कॉन्टिनेंटल प्रकाशन. pp. 15,
3. **देशपांडे, सुनीता.** (2012). *भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील वीरांगना.* नागपूर: विद्या प्रकाशन. pp.28,
4. **शर्मा, प्रमोद कुमार.** (2010). *Women Freedom Fighters of India.* नवी दिल्ली: ओरिएंट ब्लॅक्सवान. pp. 42,
5. कित्ता pp.68.
6. पाटील, अर्जुन. (2015). *भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याचे प्रेरक वीरांगना.* पुणे: विद्या निकेतन. pp.41.
7. शर्मा, रवी. (2010). *भारतीय महिला स्वातंत्र्यसैनिकांचा इतिहास.* मुंबई: संस्कार प्रकाशन. pp.45
8. देशपांडे, सुनीता. (2012). *भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील वीरांगना.* नागपूर: विद्या प्रकाशन. pp.77
9. पाटील, अर्जुन. (2015). *भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याचे प्रेरक वीरांगना.* पुणे: विद्या निकेतन pp 44.